

СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС І СОЦІАЛЬНА РОЛЬ ЯК БАЗОВІ ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ

У статті проаналізовано соціальну структуру і розкрито сутність понять "соціальний статус" та "соціальна роль", які є основними, базовими для її опису. Розглянуто зміст понять "приписаний" та "набутий статус", які визначаються як два основних типи статусів. Набір ролей охарактеризовано як повний спектр ролевих стосунків. Увагу приділено причинам виникнення ролевого конфлікту і ролевого напруження, а також висвітленню декількох поглядів на можливі шляхи їх усунення.

Людина як істота соціальна протягом свого життя взаємодіє з різними соціальними групами, бере участь у спільних з ними діях. Оскільки особистість є одночасно членом декількох груп, вона може мати в них різні статуси, обумовлені її взаємостосунками з іншими членами певної групи. З огляду на це, **актуальним** видається дослідження понять "соціальний статус" і "соціальна роль", а також проблем, які можуть виникати внаслідок неможливості виконання певної ролі чи дотримання певного статусу. **Метою даної статті** є дослідження понять "соціальний статус" і "соціальна роль"; вивчення причин виникнення ролевих конфліктів і ролевого напруження та шляхів їх усунення [1: 157].

Суспільство – це система реальних відносин, в які вступають люди в своїй щоденній діяльності. Як правило, вони не взаємодіють один з одним випадковим чином, їх стосунки характеризуються соціальною упорядкованістю. Упорядкованість (переплетіння взаємовідносин людей у стійких формах) має назву **соціальна структура** і виражається в системі соціальних позицій та розподілі в ній людей. Соціальна структура дає відчуття того, що життя є організованим та стабільним [2: 149].

Для опису і аналізу соціальної структури фундаментальне значення мають два поняття – соціальний статус та соціальна роль [3: 538].

Поняття соціального статусу спочатку означало правове положення юридичної особи [4: 7]. У широкий науковий вжиток це поняття було введено відомим німецьким соціологом Максом Вебером, який визначав статус, клас та владу як основні виміри соціальної стратифікації [5: 305, 927-937].

Соціальний статус – соціальна позиція людини в межах групи або спільноти, яка пов'язана з її певними правами та обов'язками. Саме за допомогою поняття "статус" ми ідентифікуємо один одного в різних соціальних структурах [2: 151].

Ральф Лінтон вказує на двозначність поняття "статус". У абстрактному розумінні це положення є в певній структурі. Таке визначення є доцільним, тому що кожна особистість, як вже зазначалося, може мати багато статусів, оскільки вона належить одночасно до декількох соціальних структур. Статус особистості – це сума статусів, які людина займає. Статус окремо від людини, яка його займає, – це просто набір прав та обов'язків [6: 113].

Деякі статуси людини домінують над іншими у свідомості самої людини і у свідомості оточуючих. **Основний статус** – це ключовий статус, який визначає соціальне положення і значимість людини, що пов'язано з певними її правами та обов'язками [2: 152].

Суспільство, зазвичай, обмежує конкурентну боротьбу за статус залежно від статі, віку людини, її соціальної приналежності [2: 151].

Всі соціальні статуси можна поділити на 2 основних типи – приписаний і набутий [6: 115].

Приписаний статус надається людині незалежно від її вроджених відмінностей або здатностей [6: 115]. Інститути суспільства функціонують успішно, тільки у тому випадку, якщо люди щоденно виконують велику кількість обов'язків, чітко визначених внутрішньогруповими чи міжгруповими стосунками. Найлегший шлях досягнення узгодженого виконання обов'язків – це розподіл всіх видів діяльності на велику кількість приписаних статусів і підготовку особистостей до них з дитинства [1: 160].

Більшість приписаних статусів у соціальних системах надаються людині залежно від її статі, віку та сімейних зв'язків. Проте існують суспільства, в яких, здебільшого, соціальні чинники визначають приписування. Загальною тенденцією суспільств є поділ людей на певні групи або категорії і, відповідно, членам суспільства приписують різний рівень соціального значення. Такий поділ може обумовлюватися різними технічними навичками чи іншими можливостями. Вони також можуть походити від свідомого рішення утворення певного соціального угруповання, як, наприклад, перше університетське братство, які, як правило, характеризуються подальшим утворенням серії подібних організацій. Вони, також, можуть виникати внаслідок підпорядкування одного суспільства іншим з подальшим злиттям в єдине ціле. Навіть якщо соціальний поділ походить від індивідуальних відмінностей у можливостях, існує чітко виражена тенденція до того, що такі поділи стають спадковими. Члени соціального утворення намагаються передати переваги своїм спадкоємцям і, в той же час, запобігають проникненню в групу особистостей з нижчих утворень. У багатьох випадках такі тенденції впливають на поділ суспільства на декілька спадкових груп чи каст. Спадкові групи завжди використовуються в якості точок відліку для приписування статусів [6: 126].

Набутий статус людина здобуває в суспільстві завдяки її власним зусиллям [2: 152]. Він не приписується людині з народження, а залишається відкритим для зайняття в результаті конкуренції [6: 115].

В примітивних, традиційних суспільствах статуси здебільшого є приписаними і відомими від народження. В сучасному індустріальному суспільстві є велика свобода для особистості набути того чи іншого статусу. Для успішного функціонування сучасного суспільства потрібна значна мобільність трудових ресурсів, що, в свою чергу, зумовлює чітко виражену орієнтацію на особистісні якості індивіда і призводить до зміни статусу залежно від докладених зусиль. Контроль суспільства за справедливістю при визначенні статусів дає можливість займати відповідний статус найбільш талановитим людям [1: 161]. Жодне суспільство не може ігнорувати відмінності особистостей, тому успіх або невдача окремої людини відображається у наданні їй певного статусу на основі її досягнень [2: 152].

Приписані й набуті статуси принципово відмінні, однак вони можуть взаємодіяти і перехресуватися. Основне соціальне положення в суспільстві є, як правило, частково приписаним і частково набутих завдяки вмінням та досягненням поставлених цілей індивідом. В ідеальному суспільстві більшість статусів є здобутими, що відображає прагнення до того, щоб люди займали відповідне становище залежно від їх здібностей [1: 160.]

Соціальний статус проявляється, передусім, в характеристиках учасників спілкування, проте, тією чи іншою мірою, опосередковано знаходить вираження у всіх компонентах комунікативної ситуації загалом.

Мета спілкування диктує стратегію спілкування і це виражається у виборі манери розмови, форми та змісту повідомлення, доцільної форми мовлення, середовища тощо. Недотримання норм чи очікувань призводить до порушення спілкування [4: 15].

Статус передбачає наявність визначених соціальною культурою прав і обов'язків, які формують модель поведінки – соціальну роль [2: 152]. **Соціальна роль** – поведінка, очікувана від людини, яка має певний статус [1: 157]. Спостерігаючи за виконанням тієї чи іншої ролі, люди оцінюють її як поведінку, що відповідає чи не відповідає певному статусу [2: 152]. Виконання ролі є фактичною поведінкою людини, яка наділена певним статусом. Однак часто спостерігається розбіжність між тим, як людина повинна вчинити, і тим, як вона насправді діє. Члени суспільства по-різному реалізують права та обов'язки, що асоціюються з їх ролями.

Роль репрезентує динамічний аспект статусу. Особистість нерозривно пов'язана зі статусом і дотримується його залежно від інших її статусів. Людина виконує обов'язки, які передбачено її статусом і, відповідно, виконує певну роль. Роль і статус невід'ємні поняття, оскільки не існує ролей без статусів чи статусів без ролей [6: 114]. Основна різниця між ними полягає у тому, що статус ми маємо, а роль виконуємо [2: 152], тобто статус – статичний, роль – динамічна. Кожен статус вимагає виконання певних ролей, які суспільство оцінює та визначає як такі, що відповідають чи не відповідають певному статусу.

Всі статуси та ролі не тільки визначаються соціальними структурами і є невід'ємними їх частинами, але й залежать від конкретної людини, яка отримує певний статус і виконує свої ролі. Статус та роль потрібні для наближення ідеальних моделей соціального життя до індивідуальних особливостей людей [6: 114].

Не існує єдиної класифікації ролей. Т. Сарбін і В. Аллен виділяють *формальні й неформальні* ролі, що належать відповідно до макро- і мікросструктури. Основна їх відмінність у тому, що учасники взаємодії, які виконують формальні ролі, на відміну від носіїв неформальних ролей, мають єдині й чіткі уявлення про права й обов'язки носіїв цих ролей, які часто бувають зафіксованими в письмовій формі [8: 198].

Ральф Лінтон виділяє *активні та латентні* ролі. Цей поділ обумовлюється тим, що індивід, як член суспільства, бере участь у багатьох структурах і є одночасно носієм декількох ролей, однак активно може виконувати лише одну роль у певний проміжок часу. Саме така роль є активною, а інші – латентними, при цьому кожна з останніх може стати активною за умови зміни виду діяльності людини та конкретних обставин [6: 115].

Хоч кожному статусу відповідає певна, особлива роль, кожен окремий статус пов'язаний з цілим спектром ролей, що вважається основною особливістю соціальної структури і має назву **набір ролей** – повний комплект рольових стосунків, який є характерним людям внаслідок того, що вони відповідають певному соціальному статусу [3: 539]. Роль являє собою комплекс занять та дій, тісно пов'язаних з діяльністю інших людей. Ролі виконують функцію норм, які визначають наші обов'язки – дії, які на законних підставах члени суспільства можуть вимагати один від одного. Взаємодія індивідів у групах здійснюється через сукупність відповідних ролей. Групи складаються з комплексів ролей, що переплітаються, які виконують члени групи в процесі взаємодії. Люди сприймають ці стійкі відносини як структуру – школу, лікарню тощо [2: 154].

Набір ролей відрізняється від множинності ролей, оскільки, множинність ролей пов'язана не з одним, а з декількома статусами, які займає особа і які часто належать до різних сфер. Роберт Мертона визначає комплект статусів як набір статусів, а кожний статус, в свою чергу, має свій особливий набір ролей [2: 539].

Поняття набору статусів і набору ролей є структурними й характеризують частини соціальної структури в даний момент. Якщо набір статусів розглядати з точки зору зміни в часі, то він буде визначатися як послідовність статусів [2: 540].

У зв'язку з неадекватною рольовою підготовкою або невдачами, що виникають внаслідок виконання ролі, може виникати рольове напруження або рольовий конфлікт. **Рольове напруження** – це ситуація, в якій певна роль вимагає виконання суперечливих вимог, а тому людині важко виконувати цю роль [2: 154].

Рольовий конфлікт – ситуація, в якій індивід, що має певний статус, зіштовхується з суперечливими очікуваннями, тобто індивід виявляється не в змозі виконувати те, що вимагає роль [8: 200].

В рольових теоріях виділяють два типи рольових конфліктів: міжрольові та в межах однієї ролі (С. С. Фролов). *Конфлікт в межах однієї ролі* виникає при пред'явленні суперечливих вимог представниками різних соціальних груп до носіїв однієї ролі [8: 201].

Міжрольові конфлікти викликаються, як правило, тим, що індивіду одночасно доводиться виконувати багато різноманітних ролей, і, тому, він не в змозі відповідати всім вимогам до цих ролей, або тому, що для нього не вистачає для цього часу фізичних можливостей [8: 200].

Рольові конфлікти є поширеним явищем. Це пояснюється складністю суспільних відносин, зростаючою диференціацією соціальної структури та подальшим поділом суспільної праці [8: 201].

Рольові конфлікти негативно впливають на здійснення взаємодії, тому соціальні психологи намагаються розробити загальні концепції, що базуються на шляху усунення рольових конфліктів. За "теорією рольової напруженості" У. Г. Гуда для цього потрібно звільнитися від ряду ролей і витратити більш часу та зусиль на виконання решти. Розподіл ролей здійснюється залежно від: 1) важливості даної ролі для особистості; 2) позитивних чи негативних наслідків, до яких може призвести невиконання певних ролей; 3) реакції оточуючих на відмову від певних ролей [8: 201].

Кожна особистість у сучасному суспільстві може відчувати рольове напруження чи конфлікт, що обумовлено її неадекватною рольовою підготовкою, постійними соціально-культурними змінами та великою кількістю ролей, які вона виконує. Проте вона має механізми підсвідомого захисту та свідомого залучення соціальних структур для запобігання небезпечних наслідків соціальних рольових конфліктів, які включають:

1) *Раціоналізацію ролей*. Це один із шляхів захисту проти болючого сприйняття особистістю будь-якої ситуації за допомогою понять, які для неї є соціально чи персонально важливими;

2) *Розподіл ролей*, який знижує рольову напруженість шляхом тимчасового вилучення із життя однієї із ролей та виключення її із свідомості індивіда, зі збереженням, при цьому, реакції на систему рольових вимог, що притаманні цій ролі. Такий процес рольового перевтілення дає можливість зняття емоційної напруженості, коли вимоги однієї ролі є суперечливими до вимог іншої ролі.

3) *Регулювання ролей*. Цей процес, на відміну від попередніх двох механізмів, є свідомим і навмисним, це формальна процедура, в якій індивід позбавляється особистої відповідальності за наслідки виконання ним певної ролі [1: 160].

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні асиметричних ролей на матеріалі англійських художніх творів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Фролов С. С. Социология : [учебник для высших учебных заведений] / С. С. Фролов. – М. : Наука, 1994. – 256 с.
2. Социология : [учебник] / [Волков Ю. Г., Добрен'ков В. И., Нечипуренко В. Н., Попова А. В.]. – [изд. 2-е, испр. и доп.]. – М. : Гардарики, 2003. – 512 с.
3. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА : ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 873 с.
4. Сапов В. В. Статуса социального теории / В. В. Сапов // Современная западная социология : [словарь]. – М. : Политиздат, 1990. – С. 331–332.
5. Weber M. Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology / M. Weber ; [G. Roth, C. Wittich (eds.)]. – Berkeley : Univ. of California Press, 1978. – In 2 vol. – 1470 p.
6. Linton Ralph. The Study of Man / Ralph Linton. – N. Y. : D. Appleton-Century Co, 1936. – 503 p.
7. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М. : Институт языкознания АН СССР, Волгоградский педагогический институт, 1991. – 495 с.
8. Андреева Г. М. Зарубежная социальная психология XX столетия : Теоретические подходы : [учеб. пособие для вузов] / [Андреева Г. М., Богомолова Н. Н., Петровская Л. А.]. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 287 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Frolov S. S. Sotsiologiya [Sociology] / S. S. Frolov. – M. : Nauka, 1994. – 256 s.
2. Volkov U. G. Sotsiologiya [Sociology] / [Volkov U. G., Dobren'kov V. E., Nechipurenko V. N., Popova A. V.]. – [izd. 2-e, ispr. i dop.]. – M. : Gardaryky, 2003. – 512 s.
3. Merton R. Sotsial'naiia teoriia i sotsial'naiia struktura [Social Theory and Social Structure] / R. Merton. – M. : AST: AST Moskva : Khranitel', 2006. – 873 s.
4. Weber M. Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology / M. Weber ; [G. Roth, C. Wittich (eds.)]. – Berkeley : Univ. of California Press, 1978. – In 2 vol. – 1470 p.
5. Linton Ralph. The Study of Man / Ralph Linton. – N. Y. : D. Appleton-Century Co, 1936. – 503 p.
6. Karasik V. I. Yazyk sotsial'nogo statusa [Language of Social Status] / V. I. Karasik. – M. : Institut yazykoznaniiia AN SSSR, Volgogradskii pedagogicheskii institut, 1991. – 495 s.
7. Andreeva G. M. Zarybeznaia sotsial'naiia psikhologiya XX stoletii : Teoreticheskie podkhody [Foreign Social Psychology of the XX Century : Theoretical Approaches] / [Andreeva G. M., Bogomolova N. N., Petrovskaiia L. A.]. – M. : Aspekt Press, 2002. – 287 s.

Матеріал надійшов до редакції 15.10. 2012 р.

Горбачова Н. И. Социальный статус и социальная роль как базовые понятия социальной структуры.

В статье анализируется социальная структура и раскрывается сущность понятий "социальный статус" и "социальная роль", которые есть главными, базовыми для ее описания. Рассмотрено содержание понятий "приписанный" и "приобретенный статус", которые определяются как два основных типа статусов. Набор ролей охарактеризован как полный спектр ролевых отношений. Внимание уделено причинам возникновения ролевого конфликта и ролевого напряжения, а также указаны несколько взглядов на возможные способы их устранения.

Gorbachova N. I. Social Status and Social Role as Basic Notions of Social Structure.

The article deals with the social structure analysis. The special attention is focused on the essence of two basic notions, "social status" and "social role", that are of great importance for social structure analysis. The article presents two types of statuses – "ascribed" and "achieved" – the classification that is generally accepted. It also gives several classifications of social roles. A set of roles is viewed as a full collection of role relations. The difference in a set of roles and role multiplicity is highlighted. The attention is also paid to the reasons of role conflict and role tension. Different ways of these problems solving are presented in the article.